

Рецензия

на дисертацията на Радостина Борисова Антонова

„Влиянието на груповата принадлежност върху жизнените перспективи при младежи от български и ромски произход“

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата“ (Социология)

от проф. д-р Илона Иванова Томова,

Институт за изследване на населението и човека - БАН

1. Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура

Дисертационният труд „Влиянието на груповата принадлежност върху жизнените перспективи при младежи от български и ромски произход“ е с обем от 426 стандартни страници. Състои се от увод, изложение в шест части, заключение, библиография и три приложения.

Обемът на дисертационния труд е твърде голям. До известна степен това е оправдано, защото темата е интер- и интра-дисциплинарна. От една страна, авторът си е поставила за цел да изследва влиянието на етничността върху социалното и емоционалното развитие на личността при млади хора на възраст 14-25 години – етнически българи и роми; върху жизнените им перспективи; върху преживяванията им, свързани с груповата им принадлежност, върху усещането за автономност или за фатализъм при вземането на решения за постигането на основните жизнени цели. Това предполага познаване и прилагане на психологически и социално-психологически теоретични модели и методики на изследването на различни аспекти на психическото развитие и социализацията на личността, и особено - на междугруповите взаимодействия и ролята им върху развитието на личността. От друга страна, тя се основава на теоретични постановки на множество обособени социологически дисциплини (социална стратификация; социология на расата, национализма и етничността; социология на прехода от авторитарно към демократично общество и от планова икономика, основана на държавна собственост към пазарна икономика, основана предимно върху частна собственост; социология на младежта;

социология на града/гетото и др.), за да разбере и изследва влиянието на социалното изключване на стигматизирана малцинствена група върху формирането на жизнените перспективи на младежите. От трета страна, докторантката не се е задоволила с моментна снимка на изследваните явления, а си е поставила за цел да изследва промените в жизнените перспективи на младежите от български и ромски произход през първите две десетилетия на 21 век, на базата на две осъществени от нея изследвания през 2002 г. и 2017 г. И все пак не може да ѝ се спести забележката, че би могла да представи по-стегнато както теоретичните предпоставки на „учителите“, така и собствените ѝ резултати от емпиричните изследвания.

Би могла също така по-добре да структурира изложението на дисертационния текст: не е ясно защо представя целите, задачите и хипотезите на дисертационния си труд, ограниченията на изследването и използваните методи за набиране на информация и извадка едва в трета глава.

2. Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

Радостина Антонова има бакалавърска степен по психология и магистърска – по психология на развитието, културата и образованието; клинична и консултативна психология и социална психология. През последните три години обучението ѝ като докторант е съсредоточено главно върху социология на расата, национализма и етничността, социология на прехода и социология на младежта.

Заслужава адмирация подборът ѝ на признати автори в областта както на социалната психология, така и на социологическите дисциплини: А. Ташфел, чиято теория за междугруповите взаимоотношения остава основна научна парадигма в социалната психология от десетилетия насам; Е. Гелнер – един от основоположниците на социология на национализма; У. Уилсън Дж. – един от най-влиятелните изследователи на расата, Л. Вакан - блестящия ученик на П. Бурдийо, един от най-сериозните изследователи на съвременното гето и по-общо, на социология на расата и национализма, както и културния антрополог Ф. Бургоа. Важно място при разработката на теоретичния модел заемат също така едни от най-влиятелните теоретици и изследователи в областта на социология на прехода – И. Селени и П.-Е. Митев; знакови изследователи на съзряването и младежта като П.-Е. Митев и Дж. Арнет и др. Възгледите и основните им теоретични постижения са

представени точно, прецизно и пълно. Ясно е заявено кои са основните им теоретични положения, на които тя се опира при обяснението на социалните явления, които изследва в дисертационния труд. Разбира се, трябва да се отбележи и ролята на научния ѝ ръководител – проф. Мая Грекова, за изключително удачната теоретична подготовка на докторантката.

Библиографията на дисертацията включва 179 заглавия, от които 68 на български език и 111 на английски, немски и руски език – все автори и заглавия на значими научни публикации.

Силно впечатление прави и хуманистичната позиция на автора, последователно защитавана не само с избора на „учителите“, но и в цялото изложение на дисертационния труд.

В тази връзка, трябва да се отбележи, че Радостина Антонова работи като психологически консултант, социален работник, учител и изследовател в ромски квартали и гета повече от 15 години. Това, заедно с добрата ѝ теоретична подготовка, ѝ помага да направи анализ на динамиката на процесите на социално изключване на ромите в България, както и на влиянието на етничността върху развитието на личността и жизнените перспективи на представителите на мнозинството и на най-маргинализираното малцинство в страната през последните 20 години.

3. Методологичен подход

Радостина Антонова използва разнообразни научни методи на изследването и анализа :

- анализ на научна литература и на данни от предходни социологически и социално-психологически изследвания, свързани с темата на дисертационния ѝ труд (въпреки че не е отбелязано изрично в съответния раздел);

- включено наблюдение на процесите на маргинализация и/или развитие в кв. „Факултета“ и на промените в джендърните отношения при различните суб-групи в този квартал (не е отбелязала този качествен метод в раздела за методологията на изследването, но на различни места в текста прави верни и проникателни изводи, които според мен са базирани по-скоро на дългогодишните ѝ наблюдения в квартала, а не толкова на резултати от описаните от нея методи за набиране на информация);

- провежда две емпирични изследвания с еднаква методика за набиране и обработка на информацията (през 2002 г. и 2017 г.), която включва:

- скала за измерване на стигматизацията на Ричард Харви (за ромските младежи);
- адаптиран въпросник за преживяваните емоции, свързани с груповата принадлежност, базиран на въпросници на Мъмендей и кол. от 1999 г. и на Робъртс, Фини и кол. от същата година;
- въпросник за изследване на позитивен и негативен опит при контакт с представители на собствения и другия етнос на Дишкер и Куумен;
- съкратен въпросник за етнически стереотипи по метода на Кац и Брейли;
- въпросник на Р. Антонова за жизнените перспективи, включващ въпроси за плановете за бъдещето (следващите 5 години) и за общностните ценности;
- въпросник на Р. Антонова за изследване на фатализъм.

4. Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите

Докторантката внимателно очертава ограниченията на своя анализ и на проведените от нея емпирични изследвания.

При представянето на метода на подбор на респондентите, тя описва ясно как е станало това и признава, че данните са само частично представителни. Според нея, извадките са малки (156 роми през 2002 г. и 103 – през 2017 г.; 153 български младежи през 2002 г. и 106 – през 2017 г.) и „не са представителни за българската и ромската общност като цяло“ (би било по-коректно да заяви, че те не са представителни за младежите на 14-25-годишна възраст от двете етнически общности).

Подборът на българските младежи през двете години също не е целял представителност – те „са набирани както в неформална среда (напр. места за неформално общуване като Борисова градина), така и във формална среда (училище, университет)“. Докторантката сама коментира недостатъци на извадката си, които са абсолютно резонни и описва какви допълнителни качествени методи и емпирични индикатори за количествено изследване – социални и социално-психологични – би било добре да бъдат включени за едно следващо по-пълно проучване. Съгласна съм и с тази саморефлексия.

Докторантката представя вярна и убедителна картина на задълбочаващите се процеси на гетоизация в ромския квартал, както и на отражението на продължаващите в продължение на десетилетия масова и дълбока бедност и социално изключване върху жизнените планове и перспективи на ромските младежи. Тя използва теоретичните си познания, за да обясни защо се случват тези негативни процеси, кои социални групи са изложени на най-голям риск за продължаваща през целия живот бедност и маргинализация, кои са носителите на позитивни промени и какви са възможностите им да повлияят за намаляване и спиране на процесите на маргинализация и гетоизация в квартала. Много важна е констатацията (и обяснението) на факта, че членовете на едно подтискано малцинство не притежават свободата сами да определят своята идентичност и самостоятелно да избират жизнените си планове, защото се сблъскват постоянно както с ограниченията, налагани им от макрообществото, така и с тези, произтичащи от членството им в маргинализирана малцинствена група. Работата ѝ като клиничен и социален психолог я е направила особено чувствителна към дълбоките джендърни различия в общността, но и към позитивните промени през последните двадесет години, носителите на които са главно младите жени и младите хора със средно и по-високо образование в квартала. Изследванията ми в кв. „Христо Ботев“ в София, в ромските квартали в Бяла Слатина, Монтана, Разград, Стара Загора, кв. „Никола Кочев“ в Сливен и на десетки други места в страната ми дават основни да потвърдят валидността на наблюденията, интерпретациите и изводите ѝ.

Що се отнася до българските младежи, регистрираните резултати за нарастване на консерватизма, етноцентризма, традиционализма/неопатернализма и фатализма дори при немалка част от софийските младежи правят силно впечатление, особено на фона на постоянното посочване от страна на социолозите, че София все още представлява един относителен „остров на модерността и толерантността“ в страната. Проницателен е изводът ѝ, че сближаването на българските и ромските младежи по осите „консерватизъм“, „традиционализъм/(нео)патернализъм“, „фатализъм“ (т.е. споделянето на едни и същи/близки ценности) не води до повишаване на доверието към връстниците от другата етническа група, нито до преживяването на положителни емоции и опит при взаимодействията им. До голяма степен приемам и обясненията ѝ за наблюдавания факт.

5. Критични бележки към дисертационния труд

Критичните ми бележки са концентрирани върху начина на представянето на сравнителните емпирични данни от проведените от докторантката две изследвания. Недостатъчно големите извадки винаги носят риска от необосновани генерализации. Но когато тези неголеми извадки допълнително се дезагрегират и корелират по повече от два признака (напр. по пол, по образователни степени или трудов опит и по нагласи) предпазливостта при интерпретацията на получените резултати трябва да бъде още по-голяма. Боя се, че в голям брой случаи би трябвало да се ползват само оценки от типа „повече“, „по-малко“, а не да се представят процентните пунктове в разликите от отговорите за изследваните типове нагласи през 2002 и 2017 г.

Наложително е също така числовите резултати от всички останали корелации да бъдат представени таблично или графично.

6. Характер на научните приноси

Приемам справката за научните приноси, формулирана от кандидата, макар и да смятам, че се нуждае от повече яснота и конкретност на формулировките на първите три приноса. Докторантката е установила и представила множество нови научни факти, което представлява научен принос. Те потвърждават верността на обясняващите ги теории и ги обогатяват, повишават сферата на валидността им – показват, че са валидни и при български условия и/или в по-ново време. Биха могли да намерят приложение както при формулирането на по-нюансирани политики и на по-адекватни мерки за намаляване на междуетническите различия и за спиране на процесите на гетоизация в страната, така и в конкретната работа на професионалистите, предоставящи про-социални услуги в общността.

Приемам справката и за четвъртия принос – авторката сама е разработила структурирани въпросници за жизнените перспективи и за измерване на нагласите по оста автономност/ фатализъм. Този методологичен принос е оригинален.

Оценка на качеството на научните трудове на докторанта, свързани с покриването на минималните национални изисквания за съответната научна степен

Радостина Антонова е публикувала три научни статии в български научни списания, всяка от които е реферирана от поне двама учени, работещи в съответната област и доработена в съответствие с препоръките, които авторът приема:

- Антонова, Р. (2002) Законите на гетото. *Психологични изследвания*, 5(2), с. 99-114;
- Антонова, Р. (2011) Жизнени перспективи при представители от ромски произход. *Клинична и консултативна психология*, 3(9), с.25-33;
- Антонова, Р. (2019) Влиянието на образованието върху преживяването за стигматизираност и жизнените перспективи при младежи от ромска етническа общност. *Социологически проблеми*, 51(2), с. 609-633.

С тези публикации тя удовлетворява минималните национални изисквания за получаване на научна степен „доктор“. Освен това, докторантката е съавтор и на други научни публикации в областта на социалната психология, близки до темата на дисертационния труд.

7. Отговор на въпроса доколко изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата

Познавам добре значителна част от публикациите на български автори по проблемите на етничността (и специално тези за ромите) и потвърждавам, че изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата. Използваните източници на научна информация са коректно документирани и цитирани съгласно действащите в Република България стандарти.

8. Заключение

Препоръчам на Научното жури и на Научния съвет на факултета по философия на Софийски университет да гласуват в подкрепа на присъждането на научната и образователна степен „доктор“ в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата“ (Социология) на Радостина Борисова Антонова.

София, 25.10.2021 г.

проф. д-р Илона Томова